

עדס מאר"ץ יצמח

בשכונות נחלאות, בין הבתים הנושנים, מסתתרת פנינה אדריכלית יפהפייה. סיפורו של בית הכנסת עדס שהוקם לפני 124 שנים

לאן נוסעים?

בית הכנסת עדס

בית כנסת היסטורי של קהילת

יוצאי חלב

רחוב באר שבע 1, ירושלים

צפת

טבריה

ירושלים
בית הכנסת עדס

שכונת הנחלאות בירושלים בואכה שוק מחנה יהודה התברכו במראה פסטורלי והן מעין מבוכ סמטאות ים תיכוני עם נגיעות חומס של רחמו וריח דגים. הפסון הציורי הזה מרגש מאוד את הישראלים, אך הרבה פחות מכך את התיירים, שמרגישים שם לעתים כאילו נקלעו בטעות לגרסה פחות מוצלחת של נאפולי. זו הסיבה שבגללה יודעים כל מורי הדרך הירושלמים שאין להביא לנחלאות אורחים אניני טעם מהנכר, אך אם אין מנוס, יש להכות בהם בנשק יום הדין – ביקור בבית הכנסת עדס.

בית הכנסת הנ"ל הוא פנינה אדריכלית יפהפייה שנבנתה ב־1901 בשכונת נחלת ציון שבנחלאות מכספה של משפחת עדס מחלב שבסוריה. קופסת האבן הירושלמית החיצונית הסתמית של בית הכנסת עלולה להטעות, במיוחד בשל הכתובת האניגמטית שבחזיתיה: "בית הכנסת הגדול עדס לעדת חלב מעיר תהילה וכתר כל

קהילה ארם צובה, נוסד בשנת תרס"א" (ראו מסגרת). מורי דרך מביני דבר יודעים להוביל את התיירים ברגל בוטחת דרך שער הברזל הצנוע על פני תועפות לוחות הזיכרון משיש ולהשתעשע למראה תגובת התיירים הנדהמים לנוכח הסטירה האסתטית שמעניק להם אולם התפילה.

נדודי הארון

למי שלא זכה עדיין לבקר בעדס נספר כי זהו מרכז הקהילה היהודית החלבית בנחלאות, שיש לה סניף קטן נוסף לא רחוק, בבית הכנסת 'מדרש זכות אהרן סילוורה' סמוך לשוק מחנה יהודה. שני בתי הכנסת האלה מחזיקים במורשת המפוארת של יהדות חלב בירושלים ומשמרים במעט את היופי, את הפאר ובעיקר את נוסח התפילה המיוחד של יהודי סוריה.

בעת הקמת בתי הכנסת האלה במאה ה-19 התגורר בירושלים אברהם אלברט

ארון הקודש המפואר נפרס לכל רוחבו של קיר המזרח. בית הכנסת עדיין צילום: תמר הירדני

ב־1891 יזם ענתבי עסקת מכר בין כ"ח ליק"א, ובה מכרה הראשונה חלקת אדמה לשנייה כדי שזו תבנה עליה את שכונת נחלת ציון

בין דיירי נחלת ציון האמידים יותר היו האחים יוסף ועובדיה עדס. הם הספיקו לנדוד מחלב למצרים, לעשות בה הון ולהחליט לבסוף שאין כמו לרכוש נחלה בציון, בשכונת נחלת ציון. עם עלייתם לירושלים הם הקדישו הון עתק להקמת בית כנסת שיהיה מעין ארמון קטן לבני קהילתם. על קיר בית הכנסת מופיעה עד היום הכתובת המקורית מ־1901 המספרת כי הוא נבנה "מכסף נדבת השרים הנכבדים, טובים השניים מזהב פרוויים" לזכר זקניהם המנוחים, וכי הוא מוקדש "לקהילת חלבייה יכוננה בצדק בשכונת נחלת ציון אשר בעיר הקודש ירושלים". קיר המזרח משמית הלסת של בית הכנסת מכוסה כמעט כולו בארון קודש

ענתבי, יהודי גאה יליד דמשק בעל שורשים עמוקים בחלב. הוא כנראה לא שמע על הפרדת סמכויות, ולכן ניהל את חברת כ"ח אליאנס ושימש כנציג חברת יק"א בירושלים גם יחד. כטוב לבו בבני עדתו יזם ענתבי ב־1891 עסקת מכר בין כ"ח ליק"א, ובה מכרה הראשונה חלקת אדמה לשנייה כדי שזו תבנה עליה את שכונת נחלת ציון בנחלאות. ענתבי העמיד למכירה את המגרשים בשכונה עם אופציה למשכנתא, מה שאפשר אף לעניים לזכות בדיוור בר השגה של חדר וחצי עם מטבח ושירותים. המכירה הייתה אמנם פתוחה לכל העדות, אך בשל מספרם הרב של יוצאי חלב שהשתכנו בנחלת ציון היא זכתה לכינוי 'חלבייה'.

על דלת הכניסה לבית הכנסת מונצחים שמותיהם של התורמים יוצאי קהילת חלב – יוסף ועובדיה עדס
צילום: יהונתן צחור, רשות העתיקות

ציורי הקיר המקוריים שוקמו ושומרו כמאה שנים לאחר שנצורו, והוצגו מחדש לציבור ב-2015. חתימתו של האמן יעקב שטרק
צילום: זאב רובין, ספריית ידנר

לקראת חגיגות שנת המאה לבית הכנסת ב-2001 הוחלט כי השיש עשה את שלו והגיע הזמן לבימה חדשה. האמן יגאל תמיר, תושב השכונה, בנה בימה חדשה ומעלפת מעץ אגוז אירופי משובץ בצדף הפנינה מים סוף, ברוח ובסגנון ארון הקודש המקורי של עדס. אגב, בחגיגות

יפהפה, עשוי לוחות עץ אגוז מלך כהה ומשובץ בצדף, נחושת ושנהב. העיטורים כוללים תשליבים גאומטריים, ערבסקות ודגמים של יצורים מכונפים, ומעליו מתנוססים לוחות הברית עם עשרת הדיברות. גבאי בית הכנסת מספרים בנוסטלגיה על מסורת עתיקה שלפיה משפחת עדס שילמה אלפי לירות לאמנים בדמשק עבור הכנת ארון הקודש. הארון הועבר מפורק על גבי גמלים נמרצים מסוריה לירושלים באותה שיירה שבה עשתה המשפחה את דרכה מחלב אל עיר הקודש. דא עקא שהמשפחה עשתה כזכור סיבוב ארוך במצרים לפני שהגיעה ארצה, ולכן יש אולי לאמץ את גרסת זקני העדה שזוכרים סיפור אחר. על פי גרסתם נעשה ארון הקודש בארץ ישראל על ידי אמנים שבאו מדמשק, ועל כן אין בסיפור שלנו מסעות גמלים נמרצים.

גלגולי הבימה

כמקובל בבתי כנסת מזרחיים, עומדת הבימה בעדס במרכז בית הכנסת והספסלים המרופדים סובבים אותה מכל כיוון. זקני המתפללים שכבר הלכו לעולמם עוד ידעו לספר כי הבימה המקורית שהביאו העדסים מדמשק נעשתה בעבודת תשבץ דומה לזו של ארון הקודש, אלא שבימה זו נשדדה מתישהו על ידי גזלן חובב יודאיקה, וכך נאלצה הקהילה להחליפה בבימת פסיפס שהייתה כנראה לא משהו. בשנות השישים נדב לבו של מאיר לוי, קבלן אורפלי יוצא טורקיה שנהג להתפלל בעדס, לתרום בימת שיש מפוארת לעילוי נשמת הוריו המנוחים. השיש המדובר לא היה אלא אבן חבונית נסורה ומלוטשת, אבל לזכותו של לוי ייאמר שהשיש המזויף הזה היה להיט בשנות השישים, והקהילה הייתה בעננים.

משפחת עדס שילמה אלפי לירות לאמנים בדמשק עבור הכנת ארון הקודש שהועבר מפורק על גבי גמלים נמרצים מסוריה לירושלים

אסור להחמיץ בעת ביקור בבית הכנסת עדס

← **חורי הפגזים בשער** –

במלחמת העולם הראשונה
הומטרו פגזים על ירושלים
ואחד מהם נפל בסמטה בדיוק
מול עדס. שער הברזל המחורר
רסיסים שבכניסה נותר עד היום
כזכר לאותו אירוע מסמר שער.

← **הטעות בכסוק** – בלהט

ההתלהבות מהאמנות המופלאה
לא תמיד שמים לב לטעות
שהותיר שטרק בכסוק מישעיהו
הסובב את קירות בית הכנסת.
הכסוק המקורי הוא "וְהַבִּיאוֹתִים
אֶל הָרֶקֶדֶשׁ וְשִׁמְחֵתִים בְּבֵית
תְּכֵלֶתִי ... כִּי בֵיתִי בֵּית תְּכֵלֶת וְקָרָא
לְכָל הָעַמִּים". אז איפה הטעות
בעדס? – גשו וראו בעצמכם את
המלה האחת השגויה, אויה.

← **ביצי היען** – את בימת החזן

שבמרכז בית הכנסת מעטרת ביצי יען מקושטות על פי מנהג שהיה נפוץ בעבר
בכל תפוצותינו באימפריה העות'מאנית (ראו מסגרת בעמוד הבא).

← **הנחש שעל הקיר** – בין סמלי השבטים שעל הקירות מופיע גם הנחש בתפקיד
סמלו של שבט דן, אלא שיום אחד נבהלה אחת הנשים הצעירות בעזרת הנשים
למראהו והפילה את עובריה. בעקבות המקרה המצער מחקו המתפללים את הסמל
המסוכן והמדליון של דן נותר ריק במשך שנים רבות, עד שהנחש הושב למקומו.

הבחור נרשמה בשני קצות הקיר שמעל
ארון הקודש:

עבודת הקישוט מוקדשת לבית הכנסת
מהצייר יעקב שטרק, בצלאל, עיר
הקודש ירושלים תיבנה ותיכונן.

המלה 'מוקדשת' מעידה כי הצייר
המוכשר והצנוע סירב לקבל שכר על
עבודתו המסורה, אלא רק את הוצאות
השפכטל, הצבע, המברשות וספלי הקפה
פה ושם.

השתתפו נשיא המדינה וראש הממשלה,
ללמדכם מה רבה חשיבותו של בית
הכנסת עדס בעולמנו.

להתפעלות הכללית מבית הכנסת תוכלו
להוסיף את הקירות המקושטים בעיטורי
קיר ירקרקים הזורעים תשליבי מנורות
ומגני דוד וערבסקות. בין העיטורים שולבו
פסוקים, סמלי השבטים, סימני המזלות
ועמודים קלסיים מצוירים. העיטורים הם
פרי מכחולו של אמן בצלאל אשר הוזמן
לצורך כך ב-1912 מבית ספרו, שניצב עד
היום ברחוב בצלאל הסמוך. חתימתו של

הדרכי הקדוש

מיום ייסודו של בית הכנסת עדס ועד ימינו מתקבלים לשמש בו כחזנים רק אמיצי לב אמיתיים המסוגלים להכיל בשוויון נפש נהמות קרב מהקהל על כל טעות הגייה

זוטית. גאוותה של הקהילה היא בייצור ליגת על של חזנים בכירים המכירים כל רבע טון במקאמים – סולמות מוזיקליים – של מורשת הפיוט המזרחית בארץ ישראל.

ארזתם לבד?

← יהודי חלב זיהו את עירם עם הממלכה הקדומה ארם צובא המוזכרת במקרא, ולכן הם מכנים את עצמם עד היום בשם קהילת אר"ץ. עם פתיחת תעלת סואץ ב־1869 ננטשו דרכי המסחר ההיסטוריות וחלב, שעמדה על אם הדרך, נפגעה קשות מבחינה כלכלית. כתוצאה מכך עקרו ממנה סוחרים יהודים למצרים ולארצות אחרות, ורבים מהם הגיעו לירושלים שהפכה למרכז הרוחני והדתי של העדה. המלה 'כתר' המתנוססת על קיר בית הכנסת נועדה להזכיר למי שלא שם לב כי מדובר בקהילה שהחזיקה אצלה את ספר התנ"ך העתיק 'כתר ארם צובא' שניצל בנס מידי פורעים ערבים בחלב ב־1947. הספר הוברח והתגלגל בדרכים עד שמצא לבסוף את מקומו בהיכל הספר בירושלים. בבית הכנסת עדס תוכלו למצוא העתק שלו, נאמן למקור.

← ביצת יען מצופה שימשה בעבר ככלי לכל דבר, ולכן היא מוזכרת במשנה במסכת כלים (י"ז, י"ד) בכינוי "ביצת הנעמית" ככלי המקבל טומאה. ביצת היען זכתה גם לככב בבתי הכנסת כסמל לחשיבות הכוונה בתפילה, על בסיס הטענה המפוקפקת שהיען משגיחה על הביצים שלה 24/7 ללא הסחת דעת. עוד נאמר על היען שהיא כל כך מרוכזת בביצים, עד שעצם ההבטה שלה בהן מחממת אותן והיא לא צריכה לדגור עליהן. המציאות, מבלי לפגוע בזכויות, קצת שונה: היען בהחלט דוגרת על ביציה. בכל אופן, מנהג הוא מנהג ואין לזלזל בו באמצעות טיעונים זואולוגיים, כפי שהדגיש רבי אליהו הכהן האיתמרי שחי בסוף המאה ה־17 באיזמיר שבטורקיה:

על מה שתולין ביצי בת היענה בבית הכנסת, דכיוון שבית הכנסת הוא מקדש מעט, בראות האדם שם הביצים אלו עולה על זיכרוננו שעיני הקדוש ברוך הוא תמיד בארץ ישראל מקום מקדשנו, וזבה בא להתפלל על הגלות ועל החורבן. ונלמד מזה שאין ללגלג על שום מנהג של ישראל, כי לכולם יש להם שורש על מה שיסמוכו (אליהו הכהן, 'מדרש תלפיות', מהדורת ורשא, דף צ"ח ע"א).

← דרמה גדולה התרחשה בבית הכנסת עדס ב־2009, אחרי שקבוצת מתפללים ותיקים יזמה עבודת שיפוץ מקיפה לציורי הקיר. לשם כך הוזמן משחצר מצרפת, אך עד מהרה הסתבר כי עבודת השימור שהוא עורך בבית הכנסת גורמות נזק עצום. עבודתו הופסקה בהתערבותם של גופי שימור מבוהלים, וכעבור שנתיים של צעקות הורה המשרד לענייני מורשת לשקם את בית הכנסת במימון ציבורי. העבודה נעשתה על ידי רשות העתיקות בליווי אקדמי של יד יצחק בן־צבי ועכשיו בית הכנסת יפה מתמיד.

אחת הצעירות נבהלה למראה הנחש המצויר והפילה את עוברה. בעקבות המקרה המצער מחקו המתפללים את הסמל המסוכן

פייטנים חלבים נגד פייטנים בוכרים.
כרזה של 'הדרבי הקדוש'
צילום: תמר הירדני

המסורת המוזיקלית של יהודי חלב
נשמרת בבית הכנסת באדיקות. בית
הכנסת השוכן בפנינת הרחובות
באר שבע ושילה
צילום: Sissigel

מודיעין שלום

עוד באזור

מוזאון הכנסת

המלך ג'ורג' 24
כניסה בתשלום סמלי, בתיאום
מראש, 074-7891711

מוזאון המוזיקה העברי

משה סלומון 10
כניסה בתשלום, 02-5406505

בית האמנים ירושלים

שמואל הנגיד 12
כניסה חינם, 02-6253653

תמר הירדני דוקטורנטית במחלקה
ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה
באוניברסיטת בר אילן, חוקרת ירושלים,
מורת דרך וסופרת

שירת הבקשות - מעמד "הדרבי הקדוש"
מיסודו של הרב המנוח זצ"ל
בהשתתפות כל חוגי הבקשות

 לחסדו של בנו בכורו, החזן הפייטן רבני לוי דל

במעמד זה: יכבדנו מרגן ורבנן רבני השכונות וסני הכנסת בעיר ובמחוזות:
זקן הראשונים לציון מרן ורה"ק **אליהו בקשי חורון** שליט"א
ראש אגודת בתי הדרין בעיריית ירושלים מרן ורה"ק **אליהו אברג'ל** שליט"א

בהשתתפות כל חוגי הפייטנים ויחסי ליהודים ובמחוזות:
סימן טוב סי • יגאל בן חיים • רפאל כרמי • הרב אליהו און • הרב יוסף ברוך
חזקאל מורוזי • רם מורוזי • הרב יוסף אלחנן • דוד צליח • אפרים אבידני • איתן רבני
הרב אליהו לוי • רבני איש רן • ישראל אבידני • איתן מורוזי • שלום אריאל • ועוד...

זמר אורח: **ר' חיים גרבי** היין

יכבדנו בהשתתפותם סני העיר ותב"י דגהלת מערת העיר:
מר דב קלמנוביץ היין, מר משה ליאון היין

כיום נהנה בית הכנסת עדס מיוקרה
חזונית המתנקות לשני ערוצי עניין. האחד
הוא סליחות בחודש אלול בנוסח חלבי
בטעם של פעם עם תקיעות שופר וקפה
שחור; והחשוב יותר – אמירת הבקשות.
שירת הבקשות היא מנהג חורפי הנפוץ
בקהילות המזרח מאז המאה ה-16,
שבמסגרתו מתכנסים באשמורת ליל
שבת לשירת פיוטים רציפה עד תפילת
שחרית. מדי שנה נערך בחורף הירושלמי
הדרבי הקדוש – תחרות פיוט בקשות בין
שתי קבוצות הפייטנים המרכזיות בעיר,
זו של עדס בנחלאות וזו של בית הכנסת
המרכזי בבוכרים. הדרבי נערך בשתי
שבתות, בדרך כלל בחנוכה ובשבת שירה,
פעם אצלכם ופעם אצלנו. שתי קבוצות
הפייטנים יושבות אז זו מול זו ומשחקות
פינג פונג מקאמים מסולסלים ונהדרים
לצהלת הקהל. בקיצור, אם חובבי פיוט
אתם, שאו רגליכם לעדס בחורף ותראו
ישועות. □

